

Ланселот, або Лицар Воза

Кретьєн деТруа

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — П. Тарашук

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Chrétien de Troyes. Œuvres complètes. Paris: Éditions Gallimard, 1994.

Зі старофранцузької переклав Петро Тарашук

«Ланселот, або Лицар Воза» — найяскравіший взірець куртуазного лицарського роману, присвячений, мабуть, найвідомішому лицареві з двору короля Артура, його пригодам і коханню. Кретьєна де Труа (бл. 1140 — бл. 1190), автора цього твору, вважають за основоположника літературного роману в сучасному розумінні, його творчість справила глибокий і тривалий вплив на розвиток європейської літератури і мистецтва. Це один з нечисленних середньовічних авторів, чиї твори популярні й тепер.

Книга видана в рамках проєкту «Фантастична Європа: між магією і технологією»

з а підтримки програми «Креативна Європа».

Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.

Я к воля дами із Шампані
Мій хист побачити в романі,
Візьмуся радо до роботи,
Служити сповнений охоти
Усім, що може чоловік,
Зарікшись лестоців повік.
Інакше б хтось, можливо, взявся
Ту ж мить до лестоців допався,
Сказав би, — додаю свій глас! —
Ця дама між земних окрас
Найкраща серед гарних дів,
Як фен сильніший од вітрів,
Що дмуть у травні або квітні.
Я не з вечірніх та досвітніх,

Хто прагне лестошів для дами.
Чи скажу щирими вустами:
Як варті перла самоцвіту,
Графиня — королев пів світу?
Ні, не казатиму цих слів,
20 Хоча це правди чистий спів.
Її думки та віщий зір
Впливають більше на цей твір,
Ніж труд мій і талант-проноза.
Тож мій герой тут — Лицар Воза.
Крет'єн цю розповідь веде,
Від змісту й дум не відійде
Таки графині, а він сам
Ніякий не кладе свій крам,
Крім праці ревної й посвяти.
На Вшестя, на велике свято
Король Артур свій двір зібрав,
Величний, пишний, безліч страв
Подав, як личить королю.
Гостинність не жалів свою,
Не кинув вірних компаньйонів,
По учті був серед баронів.
Були між них і королева, —
Здається, ця деталь суттєва, —
Й гурт куртуазних дам вродливих,
40 Французькою, ой, щебетливих.
Й для Ке, що стіл той накривав,
І конетаблів час настав:
Ке їв і не дивився вгору,
Аж лицар тут явивсь до двору
У гарнім, пишнім обладунку,

При зброї і пішов в керунку,
Де сам король сидів на троні
У колі славному баронів.
Той лицар зброї не знімав,
Не привітався й загорлав:
— Артуре, до моїх в'язниць
З землі твоєї і світлиць
Зігнав я лицарів і дів.
Тобі не кажу, щоб радів,
Мовляв, віддати хочу їх,
А щоб ти знав серед утіх:
Не маєш сили і багатства
Звільнити їх з мого кріпацтва!
Й затям собі: ти вже й помреш, —
60 На волю їх не поведеш.
Сказав король: — Тож слід терпіти,
Як сил нема позбутись гніту,
Хоч в серці тяжко я сумую.
А лицар вдав, ніби прямує,
Вже до дверей, ступив назад,
Повз короля, придворних ряд,
Дійшов до виходу із зали,
Там ноги нерухомо стали,
І крикнув він тоді з порога:
— Якщо, королю, маєш змогу
На віру спертися сталеву
І доручити королеву
Котромусь лицарю, щоб вів
Її у глиб моїх лісів.
Тоді врочисто обіцяю:
Всіх в'язнів я умить звільняю,

Що стогнуть у моїй землі,
Як лицар доведе мені,
Що королеві захист дасть.
80 Почули всі про цю напасть,
Захвилювався зразу двір,
Почув і Ке, що до сих пір
Між слуг знай допадавсь до страв.
З-за столу миттю він устав,
Пішов до короля, в промові
Сказав із гнівом в кожному слові:
— Королю, в тебе я на давній,
На службі відданий і вправній,
Тепер іду у світ я, голий,
Тобі слуга я вже ніколи,
Нема охоти в мене й волі
Тобі служити, наче долі!
Король стерявся, як почув,
Нескоро слово він здобув,
І все ж душі озвався гарт:
— Це правда, ні, чи, може, жарт?
Ке відповів йому достоту:
— Нема до жартів тут охоти,
Я йду, нехай минають дні,
100 Не прошу зовсім я платні
Або за службу нагороди,
Востаннє вийду я на сходи
І рушу вмить, не забарившись.
— Від гніву, може, озлобившись, —
Тяжкого завдаєш ти жалю? —
Спитав король. — Бо, сенешалю,
Вам місце тут, на цім дворі,

Й під небом, знайте, угорі
Нема того, що без вагань,
Як лишитесь, вам дам як дань.
— Королю, не марнуйте часу,
За жодну обіцянку ласу, —
За золота сетє 1 у день, —
Не буду тут. Король лишень
Похнюпивсь; каже королеві:
«Події є нові двірцеві,
Я з сенешалем розмовляв,
Він двір покинути прохав,
Йому я кажу: перестань, —
120 Глухий він до моїх благань!
Він, може, впокориться вам,
Підіть, окрасо гарних дам:
Моїх не вчувши, може, слів,
Він вам відмовити б не смів.
Моліть, впадіть йому до ніг,
Щоб я навік не втратив сміх,
Як втрачу миле товариство.
Де сенешаль той норовистий,
Вже й королева миттю там,
Знайшла його, де шум і гам,
Враз підійшла серед юрби
І каже: «Скільки-бо журби
Я, Ке, повім про це одразу,
Зазнала через чуту фразу,
Що засмутила враз мене.
Від короля вас що жене?
Я бачу вас, на серці сумно,
Звідкіль ця думка нерозумна?

Де куртуазність ваша нині?
140 Лишіться, прошу без гордині,
Благаю, Ке, не йдіть від нас!
— Я, дамо, вдячний вам всякчас,
Та йти мені пора настала.
І королева знов благала,
А з нею й лицарі гуртом.
— Ви час марнуєте кругом,
Не треба, — каже Ке, — дурниць.
Тут королева впала ниць,
Простерлась в лицаря в ногах.
Ке просить: — Встаньте, який жах!
Вона: — На ноги не зіпнуся,
Я, Ке, тоді аж підведуся,
Як справдиться моє бажання.
Тож Ке дослухавсь до благання,
Лишусь, сказав, король зате
Хай сповнить прагнення просте,
Й вона так має учинити.
— Ке, — мовить, — хоч би що просити,
Ми з королем усе дамо,
160 Ходімо, враз розповімо,
Що не мчите ви в дальню путь.
Ке з королевою ідуть,
До короля зайшли до зали.
— Я Ке веду назад, — сказала, —
Правда, насилу, і, до слова,
Тут є усе ж одна умова:
Бажання Ке складе ціну.
Король полегшено зітхнув,
Сказав, що виконає кожне

Бажання щире і побожне.
— Тож ось, Величносте, бажання
Й ціна за його виконання,
Бо обіцянку ви дали.
Ціную ваші я дари
І щирю дяку вам складаю:
Ви королеву свого краю
Мені під захист доручили!
Тепер ми помчимо щосили
До лицаря отого в лісі.
180 Король у смутку, мов завісі,
Та свого слова не зламав,
Хоч жаль його страшний долав,
Як стало очевидно всім,
Та й королеву прибив грім.
І всі там кажуть при дворі:
Нерозум, гордощі дурні
Таке зухвальство породили.
Король бере за руку милу
І каже тужно королеві:
— Долайте сумніви свинцеві
І разом з Ке тепер ідіть.
Озавась і Ке: — Ви доручіть
Її мені, не бійтесь лиха,
Живу й цілу поверну тихо.
Король дружину передав,
І Ке з собою її взяв.
За ними обома гуртом
З палацу вийшли всі притьмом.
І знайте: і лискучу зброю,
200 І вірного коня з вуздою

Враз сенешалю подали,
А потім румака вели
Сумирного і королеві.
Потребі корячись суттєвій,
Іде до румака вона,
Прибита горем і сумна,
Сідає верхи на коня
І каже тихо навмання:
— Якби ви, друже, трохи знали,
Мабуть, ніколи б не пускали
Ступити з Ке бодай два кроки.
Ледь чутно мовила, нівроку,
Та граф Ґінабль її почув,
Що, як сідала, поряд був.
Як вирушали уже з двору,
Плач залунав в скорботну пору,
Немов вона лягла в труну:
Хоч би Господь її вернув!
Зухвальством гордий сенешаль
220 Уже повів її у даль,
Де лицар в лісі їх чекав.
Ніхто від'їзд цей не вітав, —
Ніхто й не рушив їм услід,
Лиш небіж, бо один в них рід,
Ґовен промовив дядьку гнівно:
— Величносте, дитя наївне,
Нема у ваших діях ладу,
Я дав би вам одну пораду:
Вони ще, певне,десь близенько,
Тож їдьмо й ми услід хутенько,
І всі, хто має тут охоту.

Не відсував би я достоту
Похід за ними, рушмо вмиць.
Не слід баритись, час біжить.
За ними треба наглядати,
Аж поки вже будемо знати,
Що з королевою там стало
І Ке чи лихо не спіткало.
— Тож їдьмо, небоже мій милий,
240 Ваші слова мій дух збудили,
Годі сидіти тут на троні,
Скажіть, нехай виводять коні,
Одягнуть зброю, зразу й сідла,
Щоб не барилися ми підло.
Ось уже коней привели,
Готових мчати в глиб імлі.
Король в сідло сідає перший,
За ним Ґовен як другий вершник,
А далі всі, хто волю мав
До королівських стати лав.
Там кожен готувавсь, як міг:
Хто в зброї з голови до ніг,
А хто без зброї в путь рушав.
Ґовен у криці виступав,
Узяв і зброєносців двох,
Що огирів вели обох.
Як добулися на узлісся,
Назустріч кінь із лісу нісся,
Впізнали: Ке належав кінь,
260 І бачать: поводів ремінь
Обтятий зразу з двох боків.
Кінь сам із лісу вчвал летів,

В крові всі ремінці стремен
І геть розрубана, як клен,
Сідла міцного задня лука.
Ніхто там не відчув розпуки,
Лиш похитали головою.
Месір Ґовен само собою
Попереду далеко мчав
І оком пильним помічав,
Як лицар їде сам ступою
І кінь під ним, мов після бою,
Боками водить, весь у милі,
І ноги знай тремтять, безсилі.
Ґовена лицар привітав,
Й месір вітання йому дав.
А лицар, як коня спинив,
Впізнав Ґовена: диво з див!
І каже: — Чусте, як сапа
280 Мій кінь, немов нікчемна шкапа,
Не годен навіть їсти паші.
Гадаю, огирі ці — ваші,
Тож я уклінно б вас благав —
Й на службу вашу радо б став
Або б віддячив іншим чином —
Коня, щоб знову я полинув,
Мені котрогось дайте тут.
— Тож оберіть. Глухий тут кут,
Нема де взяти вороного.
І той, хто в скруті був без нього,
Де кращий кінь, не обирав,
Або де вищий, дужчий, — взяв
Найближчого і аж розцвів,

Ураз на нього верхи сів,
Мерщій пустив його він чвалом,
Тим часом коник підупалий,
Знесилений, що ледве дибав,
Нарешті смерть свою тут здибав.
А лицар у пишноті зброї
300 Помчав до сутички нової.
Месір Ґовен погнався вслід,
Розгніваний, він аж поблід,
Вперед до пагорба скакав,
А потім довго шлях долав
І бачить: огир вже поліг,
Коня той лицар не зберіг.
Навколо стоптана земля
І всюди — видно звіддала —
Щитів уламки та списів.
Тут, певне, бою товкся гнів,
І лицарі мечем знай били.
Чоло Ґовена зморшки вкрили:
Мовляв, шкода, я запізнився.
Лише на мить він там спинився,
Учвал пустив коня свого
І раптом бачить знов його —
Таж лицаря, що піший нині,
Зате при зброї на стежині,
В шоломі, із мечем, щитом,
320 До воза він пристав притьмом.
А віз тоді мав роль ту саму,
Що стовп ганебний: ставив пляму.
В містечках за отих часів,
Де нині тисячі возів,

Тоді був віз лише один
І всім служив, як челядин,
Як служить вірно стовп ганебний
Отим, хто коїть непотребне.
Усіх, хто вбив чи обкрадав,
Хто справу у суді програв,
Хто грабував на всіх шляхах,
Хто крав майно у бідолах,
Хто мав перед людьми провину,
На віз садили в давню днину
Й по вулицях усіх возили,
Щоб кожного ганьбою вкрили.
Вже потім зась тому до двору,
Йому ні честі, ні покори.
Вози недобру славу мали,
340 Тож люди всюди так казали:
— Якщо побачиш віз де-небудь,
Втекти від нього знай потребу,
Перехрестись, згадай про Бога,
Бо це від лиха засторога.
Тож лицар піший і без списа
Іде зі смутком в усіх рисах
Услід за возом, карлик там,
Як той візник, правує сам
І держить у руках лозину.
Озався лицар ту ж хвилину:
— На Бога, карлику, благаю,
Скажи, чи бачив в цьому краю
Ти королеву, мою даму.
Той карлик, виродок без сраму,
Не розповів йому новин,

Сказав: — Сідай межі драбин
На віз, тут не зламаєш кістки,
Тоді вже завтра будуть звістки,
Де королеву доля водить.
360 Та лицар зі шляху не сходить,
На віз не хоче він сідати,
Ганьби воліє уникати.
Покається колись за шкоду,
Що на той віз не скочив з ходу.
Кохання протилежність Розум
Не дав йому піддатись возу,
Його все ж стримав і навчив,
Ганьбою щоб себе не вкрив.
Та не від серця, тільки з вуст
Цих засторог долинув хруст,
Що Розум їх посмів сказати.
Зате Кохання в серця ґратах
Благало і звеліло вмить
На воза сісти, що гримить.
Кохання воля — лицар скочив,
Ганьбою дух свій не морочив,
Кохання виконав наказ.
Месір Говен в ту мить якраз
Вже того воза наздогнав
380 І вкрай великий подив мав.
Побачив: лицар там сидить, —
Й до карлика звернувся вмить:
— Де королева, може, знаєш?
— Якщо ненависті ти маєш
До себе стільки, як цей лицар,
Сідай і ти, хай сяє криця

Його й твоя отут на возі.
Мабуть, схибнувся по дорозі
Цей карлик, думає Ґовен.
— Не сяду, — каже, — бо здавен
Коня неvigідно мініяти
На віз, що ледве суне, клятий.
Та їдь собі, куди ти хочеш,
Я за тобою вслід охоче.
Тепер всі рушили у путь,
Один тут верхи, двох везуть,
Та спільний шлях вони долають.
Надвечір замок добачають,
І знайте, замок той був пишний,
400 Багатий, гарний і затишний.
Всі троє там заходять в браму,
І вкрай дивує, до нестями,
Той лицар, що на возі їхав.
Свистять, глузують — ото втіха!
Замість спитати його тихо,
Старий, малий кричать на лихо.
Його по вулицях везуть,
Образ і лайок каламуть
На нього ллється з усіх шпар,
Питає кожен: — Яких кар
Тут лицарю завдати мають?
Повісять, шкуру поздирають,
Утоплять, сплять на вогні?
Які переступи брудні,
Скажи нам, карлику, він скоїв?
Він, може, промишляв розбоєм,
Може, вбивав чи суд програв?

Та карлик байдуже мовчав,
Нікому не казав нічого,
420 Віз лицаря до дому свого.
Ґовен за возом в самотині
До вежі їхав на рівнині,
Поряд із містом що стояла.
Там поле з боку прилягало,
А з другого — спускались скелі
Униз від дивної оселі,
Ген далі бачили долину.
Ґовен за возом ту ж хвилину
Заїхав верхи у ту вежу,
У залі, пишній від мережив,
Ошатна діва походжає,
Що найгарніша в тому краї,
А з нею ще двоє дівчат,
Ласкавих, гарних, мов агат.
Нараз, побачивши Ґовена,
В них радість в серці вже шалена,
Його вони слівцем вітають
Й про лицаря тепер питають:
— Гей, карлику, яке ще зло
440 На віз твій лицаря звело?
Та карлик відповідь не дав,
Кивнув, щоб лицар висідав,
А сам повів ще далі воза,
Кудись та зник малий проноза.
Месір Ґовен тепер спішився,
Двох слуг чин вправний знадобився,
Щоб обладунки познімати.
А діва вже розкішні шати

Двом лицарям кладе на плечі.
А ввечері обох, до речі,
Чекав справжнісінький бенкет,
І діва місце — не секрет —
З Говеном поруч хоче взяти.
І марно було б десь бажати
Ще краще місце для гостин,
Там честі й шани тихий плин
У діви милім товаристві
Всю ніч у настрої ігристім.
Як лицарі з-за столу встали
460 Їм ліжка два приготували,
Де зала довга та висока.
Ще й третє ліжко було збоку,
Найкраще, каже повість здавна,
Розкішна постіль там і славна,
І ганджу скрізь воно не мало,
Хоч як хвали — всього замало.
Тож як годилося лягати,
Веде вже діва до кімнати
Гостей, що гойно їх приймала,
Їм пишні ліжка показала
І каже: — Вам оці два лежа,
Нехай лягає у них кожен,
На третьому ж повіки змружить
Лиш той, хто ложе це заслужить,
Воно судилося не вам.
Що за зневага, який срам,
Обурилась той, що возом їхав,
Навіщо ця ганьба зі сміхом?
І діву гостро запитав:

480 — Яких шукати тут підстав
Нам заборони отакої?
Та тільки повела рукою,
Бо мала відповідь готову:
— Не вам давати волю слову,
Не ставте жодних запитань, —
В ганьби потрапив лицар твань,
Що раз бодай сидів на возі.
Скоріться мудрій засторозі:
Немає права він питати,
Тим паче в ліжко це лягати,
Бо сплатить дорогу ціну.
Я слала постіль запашну
Не вам, щоб ви лягли отут.
Вам не минути тяжких скрут
Лише за думку тут лягати.
— Тоді пора перевіряти!
— Невже? — Атож. — Життя покаже.
— Не знаю, що за карта ляже, —
Промовив лицар, — хоч кому
500 Дошкулить намір мій, сумну
Чи ні я долю обираю,
Та в ліжко пишне я лягаю.
Звільнивши ноги від чобіт,
У довше, й вище — бачив світ —
За решту на пів ліктя ложе
Під укривало з шовку гоже,
Жовтаве, з золотом зірок,
Лягає він, ступивши крок.
Не з білки ковдру — соболину
Бере він, лігши на перину:

Нема там сіна чи соломи,
Радів би і король такому
І милій розкоші постелі.
Опівночі крізь дошки стелі
Продерся блискавкою спис,
Над сонним лицарем навис,
От-от наблизиться до цілі,
І ковдру, й простирадла білі
І груди лицаря проткне,
520 Вже смерть, здавалось, не мине.
На списі прапорець палав —
В полон вогонь все ліжко взяв,
І простирадла, і каркас,
А вістря списа за той час
Все ж груди лицаря минуло
І тільки збоку десь дряпнуло,
Лиш здерло шкіру, ран нема.
Прокинувсь лицар швидкома,
Згасив вогонь і спис хапнув,
У залу далі враз метнув.
Він навіть з ліжка не вставав,
Уклався знову й мирно спав,
Заснув він міцно і одразу,
Так, як і першого ще разу.
На другий день ще на світанку
Та діва з вежі спозаранку
Приготувала гостям меду
Й збудила їх на соннім плесі.
Коли вже месі був кінець,
540 До шибок рушив наврог
Той лицар, сумом оповитий,

Що з воза вчора встав прибитий,
Й дививсь на луки за вікном.
До іншого вікна слідком
Дівча ступило чорноброве,
Пішов до нього для розмови
Месір Ґовен і у кутку
Не знати мову вів яку.
Тож я не знаю, що казали,
Та з вікон луки оглядали
І коло річки у долині
Побачили, як в домовині
Якогось лицаря везуть,
Троє дівчат аж груди рвуть —
Так ревно плачуть у жалобі.
А за небіжчиком у гробі
Кортеж ступою їде мляво,
Передній лицар, наче паву,
Веде по ліву руку даму.
560 Сумний уперсь в віконну раму:
Впізнав в вродливій королеву,
Увагу виявив взірцеву
І скільки міг, дивився вслід
У захваті на пишний хід.
А як уже її не бачив,
З вікна вилазив і маячив,
Вже падати хотів униз
І не спирався на карниз.
Месір Ґовен його помітив,
Відтяг назад і словом мітив:
— На Бога, пане, угамуйтеся,
Від думки клятої рятуйтеся,

Звідкіль така без вороття
У вас ненависть до життя?
— Тут, каже діва, є причина,
Чутками повниться долина
Про його подорож на возі,
Таке терпіти він не в змозі,
Тож має в серці відчуття,
580 Що краще смерть, аніж життя.
Тепер він житиме в ганьбі,
В зневазі й горі, далєбі.
Просили лицарі вже зброю,
Їм добре мати меч з собою.
Великодушна діва згодом, —
Все ж куртуазна й славна родом, —
Дарма що лицаря сварила
І дорікала як немила,
Коня дала йому і списа
З любові — добра в жінці риса.
Прощались лицарі сердечно,
І куртуазно, й дуже грєчно,
Вітали діву на прощання
І рушили без зволікання
Вслід за кортежем по дорозі:
Притьмом стояли на порозі,
Не чули, хто що говорив,
Й помчали, вітру мов порив,
Туди, де зникла королева.
600 Та не догнати людям мрева,
Кортеж учвал помчав у даль.
Вже лук покинувши вуаль,
По бруку в лісі мчить погоня,

Спочинку не давали коням
До перших променів зорі,
Й на перехресті в тій порі
Дівицю лицарі уздірили
І привітали з коней впрілих.
Обидва просять діву ревно
Сказати, може, знає, певно,
Де королеви слід пропав.
Здавалосьь, розум їх повчав:
— Звичайно, можу показати —
Лиш вам заруку треба дати —
Я шлях прямий і добру путь,
Сказати, як країну звуть
І лицаря, що мчить туди.
Увага: довгі ждуть труди
Того, хто хоче бути там,
620 Хай випроби здолає сам!
Месір Ґовен не ждав підказки:
— Якщо Господь засвідчить ласку,
Даю вам щиру обіцянку
До ваших послуг без останку,
Як воля ваша, все віддам,
Але вкажіть дорогу нам.
А той, на возі, що сидів,
Не обіцянками ряснів,

• • •

Далі — у повній книжці «Ланселот, або Лицар Воза».
nashaknyga.com.ua